

annak következményeit, de az 1914–1918 közötti eseményekről viszonylag kevés meglátást tartalmaztak.

Ezen szempont hiánya arra való tekintettel is sajnálatos, hogy a kötet — egyébként dicséretes módon — angolul is megjelent.

Természetesen egy konferencia-kötet tanulmányai során számos téves, vagy nem kellően megalapozott állítás is olvasható. Például Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök, mint a vezérkar elnöke (146.), Hindenburg vezérkari főnök, mint hadsereg-tábornok (81.) jelenik meg. Volpi írásában olvashatjuk, hogy Pétain tábornok óvatosan kezelte 1917-ben a francia hadseregben kitört zendülést — több mint 400 katonát kivégzését még a vérzivataros első világháború közepette is merész megállapításnak tűnik ekképp értékelni. Vocelka tanulmányában olvasható az az állítás, miszerint a Monarchia gyalogságánál 72%, a lovasságnál 67%, a tüzérségnél pedig 88% volt a német tisztek aránya. Ezt az állítást igen nehéz megalapozni, tekintettel arra, hogy a Monarchia hadereje nem tüntette fel a nemzetiséget katonai nyilvántartásaiban. Hricak szerint „az orosz csapatok (...) a háború legelején elfoglalták Kelet-Galíciát, Észak-Bukovinát és Kárpátalját” (268.).

Egy szaklektor a máskülönbön gördülékeny fordítások kisebb pontatlanságait is javíthatta volna, például „harcis flotta” (71.), „Stíria” (161., 253.).

A szerkesztés során érdemes lett volna a tanulmányokat közel egyforma hosszúságúra szabni: míg egyes szerzők valóban csak előadásuk írott — 6–8 oldalas — változatával szerepelnek, addig húsz-huszonöt oldalas tanulmányok is olvashatók.

Ligeti Dávid

Marchut Réka

TÖRÉSPONTOK

A Budapest környéki németység második világháborút követő felelősségre vonása és annak következményei (1920–1948)

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Történelmi Társulat – Budaörsi Passió Egyesület, Budapest – Budaörs, 2014. 407 o.

A magyarországi kisebbségekkel foglalkozó történeti kutatások talán legerősebb vonulatát az elmúlt évtizedben a németek második világháborút követő „számonkérésének” és kitelepítésének vizsgálata jelentette. Az események nagypolitikai összefüggéseinek feltárása lényegében már az 1990-es években megtörtént, s ez után a többnyire fiatalabb generációhoz tartozó történészek a helyi közösségek felé fordultak. Mindezt úgy tették, hogy az események és folyamatok vizsgálatát nem ragadták ki a politikai, társadalmi és gazdasági összefüggésekből, és elemzéseikben az előzmények feltárására is komoly energiát fektettek. Marchut Réka monográfiája alapvetően a kutatásoknak ebbe a vonulatába illeszkedik, bár témaválasztása a fent említett irányzathoz képest is újdonságot hozott, mivel a kisebbség sorsának alakulását egy egész megye területén követi figyelemmel, hat célzottan kiválasztott településen történtek elemzésén keresztül.

Marchut előtt a települések kiválasztása kapcsán két lehetséges út állt: dönthetett olyan falvak mellett, amelyek minél több mutatóban hasonlítottak egymásra (méret, demográfiai, etnodemográfiai mutatók, felekezeti összetétel, foglalkozásszerkezet stb.), s olyanok mellett is, amelyek lehetőleg fontos pontokon különböztek egymástól, s így együttesen többé-kevésbé reprezentálták a megyében élő németek eltérő helyzetű csoportjait. A szerző az utóbbi megközelítést választotta. A kitelepítés jelképévé is váló Budaörs azért került a vizsgált települések közé, mert rendkívül erős német közösségnek számított, jól tagolt helyi társadalommal, Csobánka többnemzetiségű volta miatt, Vecsés pedig azért, mert itt a németység — a többi településsel ellentétben — jelentős kisebbségben élt; Nagykovácsiból mindenkit elűztek, Pilisszentivánon ellenben szinte minden családot mentesítettek a bányászat miatt, Dunabogdányban pedig a többiekkel szemben csak 1947-ben indult meg a kitelepítés;

A szerző jól ismeri a témára vonatkozó szakirodalmat, s könyvét hatalmas forrásbázisra építve készítette el. Levéltári kutatásai során feldolgozta a Magyar Országos Levéltárban, a Pest Megyei Levéltárban, a Politikatörténeti Intézet Levéltárában, a MÁV Zrt. Irattárában, az esztergomi Primási Levéltárban, a székesfehérvári és váci Püspöki Levéltárakban, valamint a Budaörsi

Római Katolikus Egyházközség irattárában őrzött releváns forrásokat. A feltárt anyag mennyisége és minősége is imponáló.

A munka alapvetően a politikatörténet módszertanát alkalmazza, miközben egyes résztemák feldolgozásánál előtérbe kerülnek a társadalom- és egyháztörténeti aspektusok is. Szerkezete jól áttekinthető és logikus felépítésű. A fejezetek ugyan kronologikus sorrendben következnek egymás után, az alfejezetek azonban ezen belül a tematikus elvet követik. A szerző ezekben kifejezetten törekszik arra, hogy a folyamatok és események tárgyalásában a komparatív módszer kellő súllyal érvényre jusson. Kivételt ez alól — érthető módon — csupán a kitelepítés eseményeinek helyi szintű rekonstrukciója képez.

A monográfia nem reked meg a leírás szintjén. Marchut Réka ugyanis az eseményeket és folyamatokat elemezve, a nemzetközi, országos, regionális és helyi összefüggésekbe ágyazva, kibontva tárja olvasói elé. Ráadásul ügyel arra is, hogy a jogszabályi háttér (vonatkozó törvények és rendeletek) megismertetésével az olvasó mindenkor tisztában legyen a kormányzatok aktuális szándékaival. A munka külön erénye, hogy nem kerül meg a szakirodalomban vitásnak tartott kérdésekben való állásfoglalást, azokra mindenkor reflektál, álláspontját indokolva. (Lásd a Volksbund ill. Volksbund tagság, 1941-es népszámlálás stb.)

A helyi közösségek, ill. egy közigazgatási egységben történt események és folyamatok vizsgálatakor alapvető kérdés, hogy az elemzés háttérének bemutatására szükségképpen beillesztett köztörténeti rész vajon megfelelő arányban van-e jelen a munka egészében? Marchut Réka könyvében ezek az arányok rendben vannak, mind a dolgozat egészében, mind az egyes fejezeteken belül. A témaválasztásból adódóan a két világháború közötti események rekonstruálása kapcsán a köztörténet valamivel nagyobb hangsúlyt kap, de ez természetes is, mivel az 1945 előtti események és folyamatok nagypolitikai háttérének tisztázása lényegében az elmúlt negyven év kutatásaiban már többszörösen is megtörtént. A köztörténet arányának csökkentése azzal a veszéllyel járt volna az olvasóra nézve, hogy a helyi és regionális szint eseményei nehezebben lettek volna elhelyezhetők az országos folyamatokban.

Marchut Réka elemzésében elkerüli a témába kódolt csapdákat: nem ír áldozattörténetet, de nem azonosul azokkal az értelmezésekkel sem, amelyek szerint a németek kitelepítése jogos retorzió lett volna a nemzetközi szinten adott lehetőségeket kihasználó, 1945 után hatalomra került új politikai elit részéről. A „megtorlás” motivációinak számbavételénél, ill. elemzésénél részletekbe menően, az aktorok tényleges szerepére is kitérve vizsgálja mind a négy lehetséges faktort: a nagyhatalmak szándékait és mozgatórugóit, a kormányzati ill. pártérdekeket, a gazdasági kényszereket és a német kisebbség világháború alatti politikai tevékenységét, Németországhoz fűződő viszonyát. E négy vektor eredőjeként értelmezi — helyesen — a magyarországi, ill. a vizsgálat tárgyául választott Pest megyei németiség kitelepítését.

A könyv első két fejezete az 1920–1945 közötti időszakot mutatja be. Amellett, hogy röviden összefoglalja Magyarország nemzetiségpolitikáját, a magyarországi németek politikai helyzetét és aktivitását, ad egy átfogó társadalom- és gazdaságtörténeti elemzést is, melyben a helyi viszonyokat folyamatosan összeveti a megyei és országos helyzettel. Erre a háttérre építve külön-külön is megvizsgál néhány olyan, a világháború alatt jelentkező kérdést, amelyet legalábbis részben az 1945 utáni események közvetlen előzményének tekint: a Volksbund szerepét, az 1941-es népszámlálás kérdését, az SS toborzásokat és kényszersorozást, a menekülést és evakuálást. Az elemzés során mindvégig szem előtt tartja az egymásra épülő három szint vizsgálatának fontosságát (helyi, regionális, országos) és az események alakulásában szerepet játszó, nem ritkán egymással ellentétes irányú mozgást végző szereplők tevékenységének elemzését (kormány, társadalmi szervezetek, egyházak vs. Volksbund).

A következő fejezetek (*Felelősségre vonás, Kitelepítés, Betelepítés, A telepítések társadalmi hatásai*) a monográfia fő részei. Marchut a felelősségre vonás kérdését a kitelepítéstől elkülönítve vizsgálja, s a „malenkij robot” mellett ebben tárgyalja a németek helyi hatalomból való kiszorítását, a földreform végrehajtását és az igazolások, internálások kérdéskörét is. A Kitelepítés című fejezetben új szempontok bevonásával, a szöveg angol, francia, német, orosz és magyar változatainak összevetésével meggyőzően tisztázza a potsdami határozat kapcsán a „kényszer vagy lehetőség” kérdését, végérvényesen leszámolva a Potsdam-legendával. Az események településszintű leírása után pedig összehasonlítja egymással a kitelepítés első és második szakaszát, valamint körbejárja a kitelepítési névjegyzékek forrásértékét is. A betelepítés kérdéskörének ennél jóval ki- sebb terjedelmet szán: ebben a fejezetben a betelepítést végző szervezetek tevékenysége mellett bemutatja a folyamatban résztvevők körét, majd a helyiek és az új lakosok egymáshoz való viszo-

nyát, mindenesetre már nem településenkénti bontásban. Végezetül pedig tömören, érzékletesen rajzolja meg a telepítések társadalmi hatásait, egyszersmind keretbe foglalva ezzel a részletesen vizsgált négy év eseményeinek bemutatását, folyamatainak elemzését.

A szerző a könnyebb átláthatóság, a folyamatok, a települések adottságai, ill. az itt történt események következményeinek összevetése érdekében jelentős számú táblázatot illesztett a szövegbe. Ez mindenképpen üdvözlendő, mivel ezzel jelentősen megkönnyíti az olvasó tájékozódását. A táblázatok erősítik a szöveget, nem tördelik szét az elbeszélést. Bőségesen használ a történetek plasztikusabb bemutatására korabeli szereplőktől származó idézeteket is – néhol a recenzius ízléséhez képest talán túl hosszsan is. Mindamelllett leszögezhető, hogy az idézetek erősítik a szöveget, és szervesen illeszkednek az elbeszélés folyamába.

A recenzius a szerzőnek mindössze két megállapításával kapcsolatban fogalmaz meg fenn tartást. Mindkettő a helyi közösségek magatartásának értékelésével kapcsolatos eltérő — egyéb-ként a témával foglalkozó történeteket ma is megosztó — alapállásból fakad. Az első az 1941-es népszámlálás nemzetiségi bevallására, a második a Volksbund tagság megítélésére vonatkozik.

Marchut Réka az említett népszámlálás kapcsán megjegyzi, hogy „Az 1941-es népszámlálás is alkalom volt az államhoz való hűség kinyilvánítására. A német anyanyelvűek és magyar nemzetiségűek egyértelműen Magyarország mellett tették le voksukat, azonban a magukat német nemzetiségűnek vallókat sem szabad egységesen megítélni. A nemzetiség megvallása 1941-ben mást jelentett, mint mostanság: akkor az állampolgársági jog mellett a lojalitás mércéje volt, most viszont „pusztán” szabadságjog.” (112. o.) A recenzius nem osztja a szerző azon véleményét, hogy a nemzetiség megvallása feltétlenül a lojalitás mércéje lett volna. A Volksbund tagság kapcsán pedig Marchut álláspontja a következő: „Mint azt már írtuk: a Volksbund sok esetben gazdaságilag motiválta az embereket a belépésre, az SS-be való önkéntes jelentkezésre. Biztosan voltak olyanok is, akik hagyományörzés vagy szórakozás miatt lettek tagok. És voltak olyanok is, akiket a nemzetiszocialista ideológia vonzott. Mindezekkel együtt azt gondoljuk, hogy egy választási kényszerben — amelybe a hazai németeket állították — egyénileg mindenkinek megvolt a joga szabad akarata szerint dönteni a szülőháza vagy az anyaország között.” (110. o.) A recenzius ez utóbbi kijelentést túlságosan sommásnak tartja. Szerinte ugyanis a szervezeti tagság nem feltétlenül csapódott le a belépőkben ilyen jellegű választási kényszerként. Nem is beszélve arról, hogy a helyi közösségek tagjainak döntésében a nagypolitikai összefüggések általában korlátozottabb — bár kétség kívül nem elhanyagolható — jelentőséggel bírtak. A „szabad akarat abszolutizálása” pedig az értelmiség kapcsán talán joggal képviselhető, a helyi — jórészt paraszti — társadalmat illetően azonban ez az „elvárás” legalábbis túlzottnak tűnik.

A kötet függelékében három táblázat közli a települések nem és kor szerinti megoszlását, a foglalkozási adatokat, valamint az 1947/1948-ban összeállított névjegyzékek településszintű adatait, az 1941. és 1949. évi népszámlálási adatokkal összevetve. Emellett 13 jól kiválasztott forrás hozza közelebb az érdeklődőhöz a korszakot, és az eseményeket. Az olvasó számára nagy segítséget jelent, hogy a szerző egy személynévmutatót is összeállított, megkönnyítve ezzel a szövegben való visszakeresést.

Marchut Réka monográfiája a kitelepítéssel foglalkozó szakirodalom egyik alapműve, s mint ilyen jó szívvel ajánlható nemcsak a kérdéssel foglalkozó szakembereknek, hanem a személyükben, vagy családjukban érintetteknek, valamint a korszak iránt érdeklődő laikus közönségnek is.

Eiler Ferenc

Paksa Rudolf

SZÁLASI FERENC ÉS A HUNGARIZMUS

Jaffa Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2013. 253 o.

Paksa Rudolf számos eredményt mutathat fel a Horthy-kori szélsőjobboldal története kutatásával kapcsolatban. 2013-ban megjelent Szálasi Ferenc életrajza is e munkái közé tartozik. Ez a 253 oldal terjedelmű könyve, amely 9 fejezetről áll, a tudományos ismeretterjesztés műfajába sorolható. A szerző saját kutatása mellett, amely mindenekelőtt a 2012-ben megvédett doktori disszertációjához kapcsolódik (ez már szintén megjelent), felhasználta az elérhető szakirodalmat